

**КОНЦЕПТ ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ В ШМІТТІВСЬКІЙ ПРОЗІ:
ДОСВІД ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ
(на матеріалі роману «Ulysse from Bagdad»)**

Розглядаються основні методологічні засади вивчення текстового концепту-сценарію ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ на матеріалі прозових творів французького письменника Еріка-Еммануеля Шмітта. Виокремлені характерні ознаки когнітивної і комунікативної динаміки розгортання текстових концептів, зокрема текстового концепту-сценарію ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ.

Ключові слова: текстовий концепт, концепт-сценарій, когнітивна і комунікативна динаміка розгортання текстових концептів.

Вивчення лінгвокогнітивної і комунікативно-прагматичної динаміки розгортання текстових концептів (далі – ТК) відіграє провідну роль у наукових розвідках із семантики художніх текстів. Останнє десятиріччя представники української школи розробили вагомий методично-дослідницький базис, який відкриває нові можливості в інтерпретації літературних текстів і сприяє осягненню їхніх "смилових свердловин" (термін М.І. Жинкіна) [5, с. 84]. Відтак, наша мета полягає в розробці додаткових методологічних засад дослідження когнітивної та комунікативної динаміки розгортання ТК у французькій художній прозі й реалізується через виконання головного завдання – виокремлення характерних рис різнотипових і різнорівневих ТК, одним з яких є текстовий концепт-сценарій (далі – ТКС), що є предметом розгляду в запропонованій статті. Об'єкт розвідки – методи і підходи дослідження напрямків розгортання ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ в прозових творах сучасного французького письменника Еріка-Еммануеля Шмітта.

Зважаючи на те, що ТКС складається з окремих ТК, ми приєднуємося до методики дослідження ТК французької художньої прози, розробленої вітчизняними вченими-романістами [1; 6–8], а також допускаємо можливість вносити певні корективи до обраного алгоритму дослідження ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ в прозі Е.-Е. Шмітта.

Актуальні дослідження художніх текстів у лінгвокогнітивному руслі демонструють, що вивчення останніх крізь призму ТК дозволяє не тільки осягнути глибинні смисли тексту, а й проникнути до індивідуальної авторської, відтвореної в тексті, свідомості [2, с. 41; 3, с. 54–57; 9, с. 3]. Концепт – сконцентроване уявлення людини про світ і дійсність, яке міститься в її свідомості [4, с. 99]. Отже, концепт ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ в прозі Е.-Е. Шмітта являє собою авторське персональне уявлення, міжтекстове "утворення", відо-

бражене в прозових творах письменника.

Перший пункт запропонованої нами методики дослідження ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ полягає в окресленні позамовних особливостей шміттівської прози, завдяки яким розшифровується її загальний зміст і його складники [10, с. 89–91]. Вивчення біографічних відомостей про автора, окреслення тематики його творів й соціально-культурного контексту дозволяє виявити приналежність шміттівських прозових текстів до окремого художнього дискурсу, який розвивається у французькій літературі сучасності, зокрема постгуманістичного. На цьому етапі встановлено, що мотив пошуку ідентичності в літературі ХХ–ХХІ сторіччя віддзеркалює потребу сучасного суспільства в самовизначенні й самоідентифікації кожного з її членів. Пошук загальнолюдської, власної (авторської) ідентичності утворює загальну тематику постгуманістичної прози, до якої ми відносимо творчість Е.-Е. Шмітта [11; 13, с. 44–47, 61–63].

Другим кроком у дослідженні ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ є звернення до французьких автентичних лексикографічних джерел із метою встановлення лексико-семантичного значення його фундаментальних компонентів – лексем "пошук" і "ідентичність", а також узагальнення існуючих трактувань цих понять у міждисциплінарному контексті, що сприяє подальшому виокремленню складників пошуку ідентичності в постгуманістичному французькому літературному дискурсі. Неоднозначність словосполучення *пошук ідентичності* породжує неосаяжність трактувань, що можна застосувати в спробах його визначення. Так, іменники *quête* і *identité* центральні лексеми концепту пошук ідентичності – *quête d'identité*, що у французькій мові поєднуються за допомогою граматичного маркера на позначення родового відмінка прикметника *de*. Етимологічна основа іменника *quête* (*f*) походить від латинського дієприкметника *quaesitus* – *cherché* (той, кого шукають). Перша дефініція, зазначена в словнику, відносить це поняття до літературознавчої сфери, де *quête* – пошукова дія, що утворює сталий вираз *en quête de qch* – у пошуках чогось, тоді як остання позначає збирання (прохання) грошей і дарунків для підтримки релігійних витворів мистецтва [13, с. 842]. Друга лексична складова словосполучення – *identité* (*f*) – означає перманентний і фундаментальний характер когось [14]. Отже, підгрунтя ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ складає пошукова дія щодо сталого й характерного для окремої

особистості, яка втілюється / відображається в літературному тексті.

Керуючись вихідними положеннями методики дослідження ТК, що передбачають оглядове прочитання творів Е.-Е. Шмітта, аналіз сильних позицій текстів, лексико-семантичних одиниць, стилістичних фігур, у прозі Е.-Е. Шмітта ТК ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ – це сукупність розгортання окремих ТК у певній послідовності. Застосуємо запропоновану методику дослідження ТК на прикладі роману «Ulysse from Bagdad» ("Уліс із Багдаду"), де на тлі подій в Іраку розвивається історія молодого юнака, що втікає з охопленого війною Багдаду до омріяної Англії – країни кращого життя й щастя.

Інтертекстуальність заголовка відсилає нас до античного твору Гомера "Одисея", де головний персонаж Уліс протягом довгих років поневірянь намагається повернутися на батьківщину. Ставши загальним ім'ям, Уліс позначає мандрівника в нескінченній подорожі, що, у свою чергу, є ключовою темою цілої низки творів мандрівної літератури. Уживання англiцизму *from* і топоніма *Bagdad* у назві франкомовного роману вписує текст у соціально-історичний контекст, наштотуючи на певні асоціації з портретом героя, місцем перебігу подій, американсько-іракським протистоянням. З перших рядків роману перед нами постає оповідач і водночас головний персонаж на ім'я Саад, який розповідає про себе і своє життя в Багдаді до початку військового конфлікту: *Je m'appelle Saad Saad, ce qui signifie en arabe Espoir Espoir et en anglais Triste Triste; [...] selon que je me sens optimiste ou misérable, je deviens Saad l'Espoir ou Saad le Triste* (Schmitt, UB, 9). Проведена паралель між значенням свого імені в арабській та англійській мовах окреслює уявлення парубка про себе відповідно до географічного розташування. Опозиція імен *Saad l'Espoir* ≠ *Saad le Triste* (тричі) підкреслює ототожнення себе оптимістичного з країною походження, рідним Іраком, і нещасного – з чужою англомовною державою.

Осмислення власної ідентичності в романі відбувається за рахунок спогадів про себе в часи мирного життя Іраку, споглядання за собою та іншими мандрівниками під час подорожей: *Né quelque part où il ne fallait pas, j'ai voulu en partir ; réclamant le statut de réfugié, j'ai dégringolé d'identité en identité, migrant, mendiant, illégal, sans-papiers, sans-droits, sans-travail ; le seul vocable qui me définit désormais est clandestin. Parasite m'épar-*

gnerait. Profiteur aussi. Escroc encore plus. Non, clandestin. Je n'appartiens à aucune nation, ni au pays que j'ai fui ni au pays que je désire rejoindre, encore moins aux pays que je traverse. Clandestin. Juste clandestin. Bienvenu nulle part. Etranger partout (ibid., 11) У представленому фрагменті вживані лексеми утворюють семантичне поле внутрішнього пошуку ідентичності Саада: *біженець* → *мігрант* → *жебрак* → *нелегал* → *бездокументний* → *безправник* → *безробітний* → *підпільник* → *паразит* → *спекулянт* → *зłodій* → *підпільник* → *шанований гість* → *чужий*. Емфаза іменника *clandestin* n. m. («immigré ou travailleur clandestin» [13, с. 207]) свідчить про "приховану", чужоземну природу Саада, який народився десь (*né quelque part*), звідки втік (*j'ai voulu en partir*), не належить до жодної нації (*je n'appartiens à aucune nation*), країни (*ni au pays que j'ai fui ni au pays que je désire rejoindre, encore moins aux pays que je traverse*), ніде не шанований гість (*bienvenu nulle part*), чужий повсюди (*étranger partout*). Накопичення заперечень і негативних, зневажливих атрибутивних ознак, що ними наділяє себе персонаж, приводить нас до виокремлення ТК Я-НІЩО / НІХТО: *Parfois je suis Saad l'Espoir, parfois Saad le Triste, même si, aux yeux du plus grand nombre, je ne suis rien. [...] Oui, c'est Personne, c'est moi* (ibid., 11). Отже, Я-НІЩО / НІХТО = ПІДПІЛЬНИК, де останній протиставляється ЄВРОПЕЙЦЮ й одночасно прагне ним стати: (Я-НІЩО / НІХТО / ПІДПІЛЬНИК) + (ЄВРОПЕЄЦЬ / ІНШИЙ) = Я.

Віднаходження особистого Я відбувається одночасно з переміщенням Саада в різні куточки світу, де адаптація на нових територіях, зустріч з іншими біженцями та спілкування з духом померлого батька відкривають молодика людські цінності шляхом пізнання східної та європейської філософії буття. ТК ПІЗНАННЯ містить дві значущі характеристики: ДОСВІД ІНШОГО і ВЛАСНИЙ ДОСВІД, де перший – батьківська філософія, яка співвідносить розвиток людини зі становленням ідеального терориста, а другий – переживання / оцінювання подій свого життя, що узагальнюються в бажанні бути передусім людиною: *Avant d'être un modèle d'Irakien, je me soucie d'être un modèle d'homme* (ibid., 111). Якщо в ТК ДОСВІД ІНШОГО ідея людської сутності імпліцитно апелює до дотримання догм, нав'язаних соціально-політичним устроєм Іраку, то ТК ВЛАСНИЙ ДОСВІД структурується здебільшого на основі таких ключових понять, як : людина, щастя, свобода, життя, смерть.

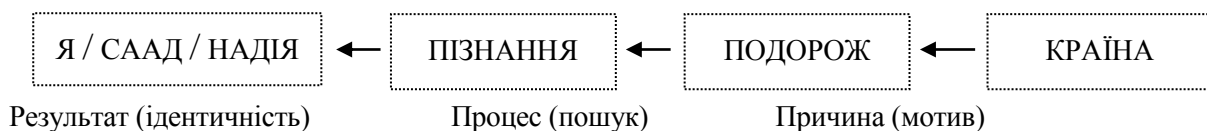


Рис. 1.6. Схема розгортання ТК ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ

З огляду на трикомпонентну структуру ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ в романі « Ulysse from Bagdad », ми співвідносимо мотив пошуку ідентичності, безпосередньо процес його реалізації та пошуковий результат із відповідниками в сценарній побудові тексту: зав'язка (мотив, причина), кульмінація (дія, процес) і розв'язка (результат, ідентичність).

Третій крок полягає у вивченні комунікативних особливостей розгортання ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ, які реалізуються в межах комунікативної інтеракції персонажів (що у ширшому розумінні терміна можна розцінювати як безпосередню умову розгортання ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ, бо саме завдяки КІ з Іншим і своїм Я відбувається процес осягнення людиною чужої і власної ідентичності, спрямований на отримання головного повідомлення від спілкування – сутність Я та / чи Іншого), авторської імплікації в конструюванні комунікативності твору і контексту в цілому (розкриття авторської наративної ідентичності, окреслення його Я в автобіографічному тексті). ТК як ментальні утворення, що актуалізуються в тексті через мовні знаки, несуть у собі певний "згусток" інформації, який передається під час прочитання чи аналізу тексту, а отже, мають комунікативну властивість. ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ, що становить складну єдність різнорівневих ТК, є згорнутою системою мовленнєвих актів (комунікативних макроактів за Д. Мангено [12, с. 24]), які забезпечують інформативність, смислове навантаження й інтерпретативну варіативність тексту.

Висновки проведеної розвідки полягають у тому, що ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ можна досліджувати як концептуальне втілення авторського художнього сценарію, що розгортається в площині не лише одного тексту, а й у межах шміттівського прозового творчого доробку. Отримані **результати** дослідження ТКС ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ сприяють глибшому розумінню загальної концептосфери творів Е.-Е. Шмітта як вагомої частини французької літератури сьогодення, його мовної особистості та індивідуальної картини світу. Окрім цього, запропоновані методи вивчення ТК становлять **перспективу** вивчення ТК французької прози в цілому в рамках когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики та комунікативної прагматики.

Література

1. Андрієвська В.В. Концепт АНТИЛЮДИНА у французькій драматургії абсурдизму: структура, семантика, прагматика : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05. / В.В. Андрієвська – К., 2010. – 268 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. / А.П. Бабушкин. – Воронеж : ВГУ, 1996. – 103 с.

3. Буцикіна Н.Є. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Мориака) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05. / Н.Є. Буцикіна. – К., 2004. – 256 с.
4. Великородных О.В. Концептуализация жизни в индивидуально-авторской картине мира Ф. Саган / О.В. Великородных // Международный конгресс по когнитивной лингвистике, 26–28 сентября 2006 г. : тезисы докл. – Тамбов, 2006. – С. 98–100.
5. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации : [монография]. / Н.И. Жинкин – М.: Наука, 1982. – 158 с.
6. Істоміна О.М. Лінгвальне втілення концепту СПОЖИВАННЯ у французькому соціально-критичному романі другої половини ХХ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05. / О.М. Істоміна – К., 2010. – 277 с.
7. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.02.05. / О.М. Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
8. Каратеева Г.М. Текстовий концепт ПОДОРОЖ у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезію) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05. / Г.М. Каратеева. – К., 2008. – 298 с.
9. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : [монографія]. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
10. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : [учеб. пособ.]. / В.Е. Чернявская. – М. : Наука, 2006. – 133 с.
11. Le Roman Français au Tournant du XXI^{ème} siècle. / B. Blanckeman. – Paris : Presses Sorbonne Nouvelle, 2004. – 476 p.
12. Maingueneau D. Manuel de linguistique pour les textes littéraires. / D. Maingueneau. – Paris : Armand Colin, 2010. – 358 p.
13. Meyer M. Eric–Emmanuel Schmitt ou les identités bouleversées. / M. Meyer. – Paris : Albin Michel, 2004. – 160 p.

Довідкові джерела

14. Dictionnaire Le Petit Larousse illustré 2008 [sous la direction de M.–L. Cuq]. – Paris : Larousse, 2007. – 1814 p.
15. Dictionnaire Le Petit Robert. Version électronique [Ressource électronique]. – Paris: Dictionnaires Le Robert; Bureau van Dijk, Éditions électroniques, 1999.

Рассматриваются методологические основы изучения текстового концепта-сценария ПОИСК ИДЕНТИЧНОСТИ на материале прозаических произведений французского писателя Эрика-Эммануэля Шмитта. Выделены характерные признаки когнитивной и коммуникативной динамики развёртывания текстовых концептов, в частности текстового концепта-сценария ПОИСК ИДЕНТИЧНОСТИ.

Ключевые слова: *текстовый концепт, концепт-сценарий, когнитивная и коммуникативная динамика развёртывания текстовых концептов.*

The article dwells upon the methodological bases of the textual concept-scenario SEARCH FOR IDENTITY studies in the prose works of the French writer Eric–Emmanuel Schmitt. The characteristic features of the textual concepts' cognitive and communicative dynamics are defined, in particular textual concept-scenario SEARCH FOR IDENTITY.

Key words: *textual concept, textual concept-scenario, textual concepts' cognitive and communicative dynamics.*